

DOZ-KiNK.6521.10.2021.KP

**WYTYCZNE GENERALNEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW
DOTYCZĄCE OCHRONY ZABYTKOWYCH DZIEŁ BUDOWNICTWA
OBRONNEGO - FORTYFIKACJI WZNIESIONYCH
OD POŁ. XVIII w. DO KOŃCA I WOJNY ŚWIATOWEJ**

**I. PRZEDMIOT OCHRONY, CECHY ISTOTNE Z PUNKTU WIDZENIA OCHRONY
I ZAGOSPODAROWANIA**

1. Przedmiot ochrony

- a) **dzieło budownictwa obronnego**: samodzielna lub systemowa budowla obronna¹ (często wielkoobszarowy zespół historyczny) np.: bastion, fort/schron bojowy, fort zaporowy, punkt oporu, cytadela, grupa fortowa, obszar warowny, twierdza, rejon umocniony; zespół fortyfikacji półstałych - ukształtowane i podlegające przemianom pod wpływem doskonalonych środków ataku;
- b) **krajobraz kulturowy** określany jako warowny;
- c) **nazwy historyczne** dzieł lub ich elementów.

2. Wartości zabytkowe dzieł budownictwa obronnego²:

- a) **wartości historyczne - to treści** dokumentu jakim jest dzieło fortyfikacyjne **przekazujące informacje z przeszłości** szczególnie dotyczące:
 - przemian geopolitycznych istniejących i nieistniejących europejskich struktur państwowych (zmian przebiegu granic, sojuszy i konfliktów), wydarzeń militarnych i politycznych, roli dzieł w tych wydarzeniach - o znaczeniu lokalnym, narodowym lub ponadnarodowym;
 - ewolucji sztuki fortyfikacyjnej i struktur obronnych, jako elementu przemian cywilizacyjnych, rozwoju nauki, techniki, wynalazczości, szczególnie epok pierwszej i drugiej rewolucji przemysłowej;
 - postaci historycznych: władców, strategów i inżynierów wojskowych (w tym -polskich) związanych z projektowaniem, budową i modernizacją dzieł oraz wydarzeniami militarnymi;
 - martyrologii i symboliki przetrwania tożsamości narodowej oraz odzyskania niepodległości;
 - tradycyjne nazwy dzieł i oryginalnego nazewnictwa fortecznego.
- b) **wartości artystyczne - to cechy architektoniczne dzieł fortyfikacyjnych i ich zdobień** reprezentatywne dla stylu (odmian stylowych) w architekturze i sztuce oraz sztuki rzemieślniczej, ich proveniencji i wpływów lokalnych, a w szczególności cechy:
 - dzieł budownictwa obronnego, detalu architektonicznego, wyposażenia oraz ich kompozycji, w tym - detalu wyróżniającego obiekty reprezentacyjne (bramy

¹ dzieło obronne: „*najszerze określenie samodzielnej budowli obronnej ...*” .wg: J. Bogdanowski, Z. Holzer, M. Kornecki, A. Swaryczewski; Słownik Terminologiczny dawnego budownictwa obronnego w Polsce. Podstawy systematyki dzieł obronnych, w: Architektura obronna w krajobrazie Polski – od Biskupina do Westerplatte; wyd. naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1966.

² za: P. Molski, Ochrona i zagospodarowanie zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce, Oficyna Wyd. PW, Warszawa, 2007

- wjazdowe, komendantury, koszary, obiekty zaplecza logistycznego itp.) i podkreślającego potęgę mocarstw - inwestorów;
- detali dokumentujących i upamiętniających władców–inicjatorów budowy fortyfikacji, inżynierów wojskowych, budowniczych i daty budowy obiektów (popiersia, płaskorzeźby, godła, herby itp.);
- stolarki i ślusarki drzwiowej i okiennej oraz okuć;
- wytworów rzemiosła i dekoracyjnej sztuki budowlanej z wykorzystaniem materiałów zdobniczych (sklepienia, posadzki, „ślepe okna”) z zastosowaniem np. ceramiki budowlanej, metaloplastyki itp.;
- krajobrazu kulturowego - warownego³, w tym relacji przestrzenno-widokowych reprezentujących wyróżniające się jako cechy krajobrazu kulturowego (rzeźba i ukształtowanie terenu, rozplanowanie zabudowy i ich powiązanie z elementami krajobrazu naturalnego) wykorzystywanych systemie i sposobie obrony dziel - powstałych w wyniku twórczego planowania (m.in. studiów krajobrazowych panoram, sylwety i scenografii otoczenia) oraz roli i powiązania dzieła budownictwa obronnego z obszarem działań militarnych. Kształtowanie krajobrazu warownego dla bezpośrednich celów walki a także dla celów prestiżowych było wynikiem zastosowania środków artystycznych znanych ze sztuki ogrodowej, architektury krajobrazu, malarstwa i scenografii. Stanowią dziś przykłady historycznych, wielkoskalowych założeń komponowanych.

c) **wartości naukowe - to wiedza pozyskiwana w wyniku badań dzieł fortyfikacyjnych** oraz zespołów dzieł, ich wyposażenia, lokalizacji i otoczenia, obejmująca w szczególności:

- cechy strategii obronnych, europejskich szkół fortyfikacyjnych oraz systemów obronnych - odpowiadające rozwojowi środków ataku (rodzajów, zasięgu i celności broni i artylerii), środków łączności, transportu wojskowego i obserwacji oraz liczebności wojsk;
- rozwiązania konstrukcyjno-budowlane i technologie budowy zapewniające odporność budowli, ograniczenie ich dostępności i bezpieczeństwo załóg wobec zagrożeń militarnych oraz wyposażenie w sieci i urządzenia infrastruktury technicznej (drogi, systemy wentylacji, odwodnień itp) - o cechach wynalazczości i prekursorstwa, będące wzorcem w rozwoju i upowszechnianiu tego typu budowli, ale też budownictwa w ogóle;
- inżynierską sztukę integracji budowli obronnych ze środowiskiem przyrodniczym wzmacniającej funkcje obronne;
- warunki życia i zaspakajania potrzeb bytowych załóg fortecznych dostosowane do specyfiki budowli obronnych i liczebności załóg fortecznych; rozwiązania funkcji logistyczno-bytowych (zaplecze koszarowe, aprowizacyjne, sanitarne) i zieleni fortecznej itp.);
- wpływ na dynamikę lub ograniczenia rozwoju społeczno-gospodarczego na terenach otaczających (struktury przestrzennej osadnictwa, sieci komunikacyjnych, rzemiosła, produkcji materiałów budowlanych i żywności).

3. Współczesne wartości dzieła budownictwa obronnego:

→krajobrazowe⁴, jako obszary o cennych cechach przyrodniczych, estetycznych

³ „krajobraz warowny uwzględnia również niebojowe budowle służące obronie: inżynierskie, logistyczne koszarowe, drogowe, hydrotechniczne, kolejowe, zieleń (maskującą, przeszkodową, użytkową i ozdobną), a także podziały gruntuowe, w tym rezultaty systemu ograniczeń budowlanych, kształtujących strukturę urbanistyczną oraz powiązania ogniowe i sygnalizacyjne, przekładające się dziś na powiązania widokowe” za J. Bogdanowski, Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte, Warszawa – Kraków, 1996 oraz K. Wielgus, J. Środulska-Wielgus, A. Staniewska „Krajobraz warowny Polski. Procesy rewaloryzacji i percepcji. Próba syntezy, Kraków 2019

⁴ „walory krajobrazowe – wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

- i ekspozycyjno-widokowych, których zachowanie leży w zakresie szeroko pojętego zrównoważonego rozwoju i zachowania ładu przestrzennego;
- ekologiczne jako miejsce bytowania chronionych gatunków roślin i zwierząt; siedlisk wspomagających funkcjonowanie korytarzy ekologicznych, poprawiających lokalnie mikroklimat i przeciwdziałających niepożądanym zmianom klimatycznym (miejskim wyspom ciepła);
 - społeczne jako miejsce aktywności rekreacyjnej i sportowej dla mieszkańców, miejsce wydarzeń kulturalnych, edukacji historycznej podnoszące atrakcyjność turystyczną regionu, jako cel turystyki kwalifikowanej (militarnej);
 - ekonomiczne – jako wartość rynkowa nieruchomości oraz wartość inwestycyjna generująca zyski z użytkowania.
4. Specyficzne cechy dzieł obronnych:
- a) istotne z punktu widzenia ich ochrony i konserwacji:
- często wielkoobszarowa skala dzieł/założeń obronnych;
 - złożona struktura funkcjonalno-przestrzenna: budowle ogniowe, zaplecza logistycznego; naziemne i podziemne urządzenia infrastruktury technicznej, drogi forteczne i place, zieleń forteczna i układy wodne; umocnienia przedpola;
 - przewaga otwartych terenów umocnień ziemnych i ich zróżnicowanie wysokościowe;
 - typizacja elementów i urządzeń obronnych;
 - złożona struktura materiałowo-budowlana; budowle:
 - murowe (kamień, cegła, beton, beton zbrojony);
 - drewniano-murowe, drewniane;
 - ziemne, także wyposażane w elementy konstrukcyjne i kubaturowe;
 - unikatowe elementy wyposażenia technicznego - bojowego i bytowego, wymagające zaawansowanych metod konserwacji;
 - konieczność systematycznej pielęgnacji zieleni fortecznej i wtórnej (tworzącej strukturę parkową dzieł obronnych o wysokich walorach krajobrazowych), oraz eliminacji szkodliwej zieleni inwazyjnej.
- b) istotne z punktu widzenia ich współczesnego zagospodarowania, adaptacji do nowych funkcji i użytkowania:
- współczesne wartości krajobrazowe, w tym ekspozycyjno-widokowe;
 - ograniczona dostępność komunikacyjna;
 - ograniczona dostępność lub brak dostępności fragmentów dzieła obronnego dla osób ze szczególnymi potrzebami;
 - ograniczone doświetlenie wewnątrz obiektów;
 - niewielkie powierzchnie użytkowe wewnątrz obiektów w stosunku do rozległych, otwartych terenów umocnień ziemnych;
 - niezgodne z wymogami obowiązującego Prawa Budowlanego, wymagające odstępstw, parametry użytkowe;
 - struktura budowlano-konstrukcyjna wymagająca szczególnych rozwiązań w wyposażeniu we współczesne instalacje i urządzenia techniczne (instalacje wod.-kan., energetyczne, grzewcze, p/pożarowe wentylacja itp.).
5. Szczególne źródła zagrożeń wymagające dostosowanych do specyfiki rozwiązań technicznych:
- wilgoć (brak/zużycie izolacji; awarie systemów odwodnień, wentylacji; kondensacja pary wodnej we wnętrzach przy określonej różnicy temperatur - wewnętrznej i zewnętrznej);
 - erozja budowli ziemnych;
 - szkodliwa zieleń inwazyjna;

siły przyrody lub działalność człowieka” zgodnie z definicją art. 5 p. 23 ustawy o ochronie przyrody (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880 ze zmianami)

Informacja dotycząca zasad przetwarzania danych osobowych przez Administratora oraz praw osób, których dane są przetwarzane została zamieszczona na stronie <http://bip.mkidn.gov.pl> w zakładce ochrona danych osobowych.

- niekontrolowana dostępność publiczna.

II. ZASADY POSTĘPOWANIA KONSERWATORSKIEGO

6. W celu zapobieżenia błędnym diagnozom, a w efekcie - błędnym decyzjom konserwatorskim wykonywanie dokumentacji, programów i projektów konserwatorskich zaleca się powierzać interdyscyplinarnym zespołom specjalistów (np. konserwatorów, mykologów, architektów, architektów krajobrazu, historyków wojskowości, archeologów) o uznanej wiedzy o fortyfikacjach w określonym etapie ich rozwoju i proweniencji.
7. Delimitacja granic dzieła budownictwa obronnego powinna uwzględniać:
 - zasięg przeprowadzonych robót inżynierskich - elementów struktury dzieła obronnego, zazwyczaj form ziemnych, przeszkód fortyfikacyjnych a także struktur podziemnych;
 - pierwotne granice wykupu gruntów, parcelacji działek i stref historycznych ograniczeń budowlanych;
 - strefy ochrony form ziemnych zapobiegające zmianom stosunków gruntowych lub wodnych na skutek ingerencji w ich otoczeniu.Zasięg oddziaływania dzieła budownictwa obronnego może być szerszy i możliwy do określenia w ramach dokumentów strategicznych, planistycznych, wojewódzkich i gminnych programów opieki nad zabytkami, planów zarządzania itp.
8. Analizy wyjściowe:
 - a) rozpoznanie dzieła obronnego, identyfikacja struktury systemu obronnego ze wskazaniem dzieł lub elementów powtarzalnych⁵ (w tym: badania historyczne, architektoniczne, archeologiczne)⁶;
 - b) analizy stratyfikacyjne (rozwarstwienie historyczne), z oceną autentyczności substancji i formy, w tym kolejnych nawarstwień (historycznych modernizacji) oraz stopnia zachowania (integralności) w odniesieniu do przyjętego etapu budowy lub przekształceń;
 - c) analizy wartości historycznych, naukowych i artystycznych oraz krajobrazowych dzieła obronnego lub jego elementów, oraz nawarstwień powinny obejmować:⁷
 - określenie istoty wartości (co jest wartością - treścią dokumentu historycznego, którym jest zabytek lub jego element) ze wskazaniem dzieła, jego elementu lub nawarstwień, które są materialnym nośnikiem (dokumentem) tej wartości⁸;
 - hierarchizację atrybutów wartości (wskazanie wartości unikatowych, wyjątkowych, rzadko spotykanych w całej grupie typologicznej oraz wartości reprezentatywnych⁹;
 - d) ocena stanu dzieła obronnego:

⁵ realizowanych według projektów typowych

⁶ ze względu na różnorodną proweniencję dzieł obronnych w Polsce dokumentacja historyczna może znajdować się w archiwach zagranicznych (rosyjskich, niemieckich, austriackich, francuskich i in.)

⁷ wartości zabytkowe powinny być określane indywidualnie dla każdego dzieła budownictwa obronnego (jeśli to możliwe - z ich umiejscowieniem) Błędem jest umieszczanie w uzasadnieniu decyzji w sprawie wpisania dzieła budownictwa obronnego do rejestru zabytków ogólnej informacji, że prezentuje ono wartości historyczne, artystyczne i naukowe bez dokładnego ich sprecyzowania. Każdy element dzieła (ziemny, murowano-ziemny, murowany, drewniany, metalowy, układ zieleni lub wodny) może prezentować wartości zabytkowe bez względu na materiał, z którego został wykonany

⁸ atrybut to charakterystyczna właściwość - niematerialna cecha definiująca istotę zabytkowej wartości (treść dokumentu, którym jest zabytek lub element jego struktury), a nośnik - to autentyczny, materialny obiekt, jego element lub artefakt, w którym te wartości są zapisane.

⁹ wartości charakterystyczne dla obiektu lub określonego zasobu (grupy budowli) - z odniesieniem do specyfiki lokalnej lub regionalnej, rozwoju rzemiosła, technologii budowlanych, rozwiązań funkcjonalnych, cech architektoniczno-artystycznych, spersonalizowanej twórczości itp) lub reprezentujące obiekty lub ich elementy powtarzalne - w przypadkach stypizowanych, seryjnych rozwiązań architektonicznych (właściwe staje się wówczas wytypowanie wzorcowych - reprezentatywnych obiektów o najwyższym stopniu autentyczności i integralności);

- przeprowadzenie badań konserwatorskich, sporządzenie ekspertyz/opinii technicznych: w szczególności mykologicznych, konstrukcyjno-budowlanych, geotechnicznych, dendrologicznych ze szczególnym uwzględnieniem elementów/urządzeń dzieła:
 - w stanie awarii budowlanych - wymagających działań zabezpieczających/ratunkowych w pierwszej kolejności;
 - murowych z nasypami ziemnymi wymagających zabezpieczeń przeciwwodnych i eliminacji szkodliwej zieleni inwazyjnej na nasypach;
 - autentycznych systemów odwadniających i wentylacyjnych;
 - podlegających erozji budowli ziemnych i zdeformowanych ich narysów i profili;
 - wyposażenia bojowego i bytowego;
- oraz zieleni z oceną wartości nasadzeń zieleni fortecznej oraz walorów krajobrazu kulturowego.

9. Wybrane zasady ochrony, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych oraz podejmowania innych działań:

- a) unikatowe dzieła lub ich elementy oraz powtarzalne elementy dzieł o najwyższym, porównawczo stopniu integralności - jako reprezentatywne - powinny podlegać głównie konserwacji i restauracji - z ograniczeniem do niezbędnego minimum ingerencji modernizacyjnych i pełnić funkcje dydaktyczne eksponujące ich wartości zabytkowe;
- b) analizy wartościujące dzieło obronne i hierarchizacja wartości mogą być podstawą wyodrębnienia elementów lub stref o zróżnicowanych rygorach ochrony, a tym samym – o zróżnicowanych, dopuszczalnych granicach ingerencji;
- c) zalecenia dotyczące zabiegów konserwatorskich należy odnosić:
 - w przypadku wielkoobszarowych dzieł obronnych - do wiodących rodzajów zabiegów (konserwacja, restauracja) w poszczególnych strefach dzieła obronnego;
 - w przypadku elementów strukturalnych dzieła obronnego - do zakresu i metod konserwacji i restauracji;
- d) konserwację obiektów zaplecza logistycznego, budowli ziemnych, zieleni fortecznej, dróg i nawierzchni fortecznych, ciągów i urządzeń infrastruktury technicznej oraz układów wodnych traktować należy równorzędnie z konserwacją murowych dzieł, elementów i urządzeń obronnych;
- e) w miarę możliwości należy stosować zasadę odwracalności metod i materiałów (tam, gdzie jest to możliwe, wszelkie przyjęte środki powinny być „odwracalne”, tak aby można je było usunąć i zastąpić bardziej odpowiednimi w przypadku zdobycia nowej wiedzy) zgodnie z zasadami konserwatorskimi określonymi w piśmie wytycznych GKZ z dnia 5.10.2018;
- f) należy upowszechniać i zalecać stały monitoring stanu obiektu i bieżącą, systematyczną konserwację profilaktyczną wyprzedzającą destrukcję, stany awaryjne budowli - w tym zabezpieczenia przed czynnikami atmosferycznymi, erozją form ziemnych i rozwojem zieleni inwazyjnej;
- g) postępowanie z zielenią na terenach pofortecznych¹⁰ powinno równoważnie uwzględniać wnioski z:
 - waloryzacji konserwatorskiej zieleni historycznej, możliwości jej zachowania i uczytelnienia;
 - ekspertyz dendrologicznych stanu zieleni istniejącej;
 - ocen znaczenia zieleni w eksponowaniu wartości krajobrazowych dzieła budownictwa obronnego;

¹⁰ zasady postępowania z zielenią historyczną i inwazyjną na obszarze dzieł budownictwa obronnego zostaną opracowane indywidualnie w postaci dodatkowych standardów postępowania konserwatorskiego, należy jednak uwzględniać równorzędnie przy podejmowanych decyzjach

- oceny zagrożeń budowli obronnych związanych z destrukcyjnym oddziaływaniem zieleni inwazyjnej oraz zieleni zagrażającej bezpieczeństwu użytkowników;
- h) części dzieł wykonane z budulca nietrwałego jak ziemia i drewno, a także zieleni forteczną i układy wodne można uznać za warunkowo odtwarzalne, jednak należy dążyć do maksymalnego zachowania substancji historycznej. Przed ewentualną wymianą gruntu, modyfikacją elementów ziemnych należy wymagać przeprowadzenia wyprzedzających badań archeologicznych na podstawie art. 31 ust. 1a uozoz;
- i) efekty działań konserwatorskich i pozakonserwatorskich ingerujących w formę lub substancję dzieła powinny umożliwiać ich odróżnienie i nie prowadzić do fałszowania zabytku;
- j) poszukiwania detektorowe dopuszczalne są wyłącznie w ramach badań archeologicznych.

III. ZAGOSPODAROWANIE NA CELE UŻYTKOWE

10. Nowy program użytkowy zabytkowego dzieła budownictwa obronnego:
 - musi uwzględniać stopień rzeczywistej chłonności adaptacyjnej - możliwości przyjęcia nowych funkcji bez przekształcania jego istotnych cech, przesądzających o wartościach zabytkowych, z dostosowaniem funkcji do indywidualnych cech obiektu (a nie odwrotnie);
 - nie może wpływać na zmniejszenie historycznej integralności dzieła obronnego lub zespołu dzieł;
 - musi uwzględniać kontekst krajobrazowy i otoczenie zabytku.
11. Zagospodarowanie i adaptacje dzieł obronnych do współczesnych funkcji traktować należy jako jeden z instrumentów ochrony – jeśli związane z tym ingerencje i uzupełnienia nie prowadzą do utraty autentyczności materii i formy dzieła, nie ograniczają czytelności jego wartości zabytkowych, a nowe funkcje zapewniają pozyskiwanie środków finansowych na jego utrzymanie.
12. Dla utrzymania i czytelności historycznej integralności funkcjonalnej, przestrzennej i technicznej dzieła budownictwa obronnego zagospodarowanie na współczesne cele użytkowe powinno być spójne z wieloletnią strategią ochrony (patrz pkt. 14) i dokumentacją zabytku obejmującą całość dzieła, również wtedy, gdy zagospodarowanie obejmuje jego fragment.
13. Utrzymanie pierwotnej integralności funkcjonalno-przestrzennej dzieła budownictwa obronnego wraz z otoczeniem wymaga spójności jego programu użytkowego z utrwaleniem historycznych cech krajobrazu kulturowego, systemu komunikacyjnego (dróg fortecznych i pochylni), układu wodnego i zieleni oraz zakazu wygrodzeń.
14. Zasoby dzieł obronnych i powiązanych systemowo ich zespołów wymagają – opracowywania dokumentacji w formach:
 - a) wieloletniej (15 – 20 letniej) strategii ochrony wielkoobszarowych dzieł budownictwa obronnego, zagospodarowania i zarządzania zasobem określającej uwarunkowania i zasady ochrony (w tym: niezbędne, wielobranżowe studia i ekspertyzy), możliwości i ograniczenia w użytkowaniu i zagospodarowaniu oraz współzależności rodzajów działań w czasie i przestrzeni; ustalenia strategii opracowywanych przy udziale NID-WKZ powinny:
 - stanowić podstawę spójnych decyzji konserwatorskich dotyczących poszczególnych dzieł budownictwa obronnego i ich zespołów;
 - zawierać ogólnodostępne dla właścicieli lub zarządców informacje niezbędne dla podejmowanych przez nich inicjatyw inwestycyjno-użytkowych;
 - być transmitowane do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, wojewódzkich i gminnych programów opieki nad zabytkami, audytów

krajobrazowych województw i planów zagospodarowania przestrzennego województw;

- b) dokumentacji konserwatorskiej, programu prac konserwatorskich i programu zagospodarowania całości dzieła budownictwa obronnego obejmujących zakres:
- charakterystykę struktury dzieła i jego zagrożenia;
 - egzogeniczne i endogeniczne, konserwatorskie i pozakonserwatorskie uwarunkowania ochrony i zagospodarowania;
 - zadania związane z ochroną oraz konserwacją i restauracją dzieła z ich współzależnością w czasie;
 - studium dostępności inwestycyjnej określające dopuszczalne sposoby użytkowania i formy zagospodarowania poszczególnych stref dzieła, zaopiniowane pozytywnie przez WKZ, powinno wskazywać strefy o różnych możliwościach działań konserwatorskich, preferowanych funkcjach, o zróżnicowanym zakresie ingerencji inwestycyjnej, a także odnosić się do szerszego sąsiedztwa zabytku, wskazując potencjalne zagrożenia oraz ochronę wartości krajobrazowych i widokowych.
 - docelową koncepcję użytkowania i zagospodarowania dzieła z określeniem zadań etapowych i ich współzależności z zadaniami konserwatorskimi.

W przypadku podziału własnościowego dzieła (nieruchomości fortecznej) właściciele lub zarządcy partycypować mogą w sporządzeniu dokumentacji dla całego dzieła solidarnie i proporcjonalnie do posiadanej części nieruchomości.

Zalecany zakres dokumentacji i jej standardy należy upowszechniać także w formie wzorcowych dokumentacji i opracowań pilotażowych wykonanych z inicjatywy NID-WUOZ.

15. Jeśli przedmiotem rozstrzygnięć konserwatorskich jest obiekt/budowla/element dzieła budownictwa obronnego dokumentacje przedprojektowe, projektowe i powykonawcze powinny być skorelowane z dokumentacją zabytku określoną w p. 14 b), w ramach uzyskanego pozwolenia konserwatorskiego lub uzgodnienia. Zakres składanej dokumentacji określają akty wykonawcze ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Prawa Budowlanego, zalecane standardy, a w szczegółowym zakresie wskazuje indywidualnie WKZ. Zalecany zakres dokumentacji konserwatorskiej, programu prac konserwatorskich i programu zagospodarowania powinien być także składową częścią przedprojektowej dokumentacji budowlanej wskazanej przez WKZ.
16. Wyodrębnienie, w efekcie analiz wartościujących, elementów lub stref dzieła o zróżnicowanych rygorach ochrony (p. 9 b) tworzy podstawę do określenia zróżnicowanych dla tych elementów lub stref, dopuszczalnych granic ingerencji, a tym samym - dopuszczalnych form zagospodarowania, w tym również stref o wiodących, reprezentatywnych dla dzieła funkcji dydaktycznych.
17. Dopuszczalne jest odtwarzanie niezachowanych form ziemnych i ich fragmentów oraz uzupełnienia kubaturowe dla pozyskiwania niezbędnych powierzchni użytkowych:
- w miejscach niezachowanych lub zachowanych szczątkowo historycznych budowli, służące reintegracji układu przestrzennego dzieła; skomponowane z zabytkowym otoczeniem powinny nosić jednoznacznie współczesne cechy architektoniczne, spójne z oryginalną substancją zabytkową (niekonkurujące formą i wyrazem), a ich gabaryty powinny odpowiadać gabarytom niezachowanych budowli;
 - w szczególnie uzasadnionych przypadkach - stanowiące dodaną do historycznej tkanki wartość, o jednoznacznie współczesnych i neutralnych wobec tej tkanki cechach architektonicznych, o ahistorycznej lokalizacji i gabarytach nieograniczających ekspozycji i czytelności zabytku.

18. Urządzenia i elementy małej architektury o jednoznacznie ahistorycznych cechach architektonicznych lub odtworzone na wzór zachowanych w obiekcie, bądź też na podstawie dokumentacji historycznej powinny tworzyć ujednolicony, zaprojektowany dla całego dzieła system.
19. Pozwolenie WKZ na zmianę przeznaczenia zabytkowego dzieła budownictwa obronnego lub sposobu korzystania z tego zabytku powinno wynikać ze studium dostępności inwestycyjnej i nie powinno dopuszczać funkcji zagrażających zabytkowi – np. mieszkaniowych, itp.
20. Pozwolenie WKZ na dokonanie, w szczególnie uzasadnionych przypadkach, podziału nieruchomości (dzieła budownictwa obronnego) powinno uwzględniać pakietowy charakter podziałów obejmujących - obok użytkowych obiektów kubaturowych, otwarte tereny umocnień.
21. Służby konserwatorskie powinny promować formy zarządzania dziełami budownictwa obronnego umożliwiające - również przy zróżnicowanej strukturze własnościowo-użytkowej:
 - inicjowanie i koordynację działań w skali całego dzieła;
 - integrowanie ochrony i konserwacji dzieła z adaptacją i modernizacją obiektów, organizacją turystyki kulturowej i promocją wartości zabytkowych z uwzględnieniem potrzeb i inicjatyw społeczności lokalnych.
22. Ze względu na wyodrębniające się cechy krajobrazu kulturowego preferowaną formą ochrony dzieł budownictwa obronnego i ich zespołów jest park kulturowy z jednostką organizacyjną zarządzającą parkiem.
23. Rozstrzygnięcia dotyczące planowanych działań powinny być podejmowane przy udziale specjalistów z zakresu ochrony i zagospodarowania fortyfikacji oraz powołanych, stałych komisji konserwatorskich ds. zabytków budownictwa obronnego, które corocznie będą przedstawiać sprawozdania z działalności.
24. Służby konserwatorskie powinny wspierać i wykorzystywać w ochronie dzieł budownictwa obronnego aktywność środowisk naukowych, organizacji pozarządowych oraz znawców fortyfikacji m.in. poprzez współpracę ze społecznymi gremiami i radami konsultacyjnymi.

Magdalena Gawin

Opracował zespół:

Piotr Molski oraz Cezary Głuszek, Lidia Klupsz, Lech Narębski, Katarzyna Pałubska, Jadwiga Środulska-Wielgus, Krzysztof Wielgus.

Źródła:

- Karta Ochrony Fortyfikacji – Polski Komitet Narodowy ICOMOS, 2021
- Bogdanowski J., Architektura obronna w krajobrazie Polski – od Biskupina do Westerplatte; wyd. naukowe PWN, Warszawa – Kraków 2002
- Molski P., Ochrona i zagospodarowanie zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce, Oficyna Wyd. PW, Warszawa, 2007
- Wielgus K., Środulska-Wielgus J., Staniewska A., Krajobraz warowny Polski: procesy rewaloryzacji i percepcji: próba syntezy, Wyd. PK, Kraków, 2019